

DE TOEKOMST GERICHTE WIJK

Over cultuur gesproken:

Aantekeningen bij de buurt als geleefde ruimte

Bij de diensten Fysieke Leefomgeving, Samenleving en Wijkzaken van gemeentes bezint men zich op het vraagstuk van opbouw van de 'sociale samenleving' in buurten en wijken. Dat maakt het van belang om daaromtrent een eigen referentiekader en gedachtegang te ontwikkelen.

In deze notitie zijn aantekeningen samengebracht vanuit een paar invalshoeken: de historie van de buurt als sociale en ruimtelijke categorie, begripsvorming rond het sociale en culturele leven in buurt en wijk, voorbeelden van buurtleven en van wijkopbouw, eigentijdse bewegingen, instrumenten, condities (geld en middelen).

Historie

Om kort te gaan, ooit waren de buurten van het volk, later had je volksbuurten, nu heb je volkshuisvesting. Die trits laat een ontwikkeling zien van de 'overname' door de overheid van inrichting van buurten, als wijken, in ruimtelijke en sociale zin. De geplande wijk heeft het overgenomen van de geleefde buurt. De overheid was de openbare ruimte al meer en meer gaan zien als 'voorziening', Nu is ze de inrichting en vormgeving van bijna alle *geleefde ruimte* tot haar verantwoordelijkheid gaan rekenen. Daarop richten zich uiteenlopende disciplines van ruimtelijke ordening, stedenbouw en infrastructuur, financiële, administratieve ordening en juridificering, door steeds specifiekere regelgeving en indirect ook door normstelling aangaande de preventieve hygiëne en gezondheidszorg, als ook veiligheid.

Deze ontwikkeling heeft twee kanten. Ze is positief in de mate waarin aandacht wordt gegeven, met name aan beheer en onderhoud. Aanzienlijk negatiever wordt de overheidsaandacht als ze zich richt op het ruimtelijk ontwerp en de inrichting ervan, want die attentie is in doorsnee, hoe goed bedoeld ook, bureaucratisch van aard. Dan worden de dingen meer als planning en dus in esthetische zin onverschillig benaderd en niet meer in hun context en samenhang beschouwd. De wijk is toch hoofdzakelijk een administratieve categorie. Homogenisering is het gevolg in de gebouwde omgeving en infra en ook in de manier waarop er met de (potentiële) bewoners en gebruikers wordt omgegaan. Om op de kritiek te antwoorden wordt nogal eens gegrepen naar het versleten instrumenten van inspraak en participatie. Maar als je draagvlak denkt te kunnen 'organiseren', moet je je toch allereerst afvragen draagvlak ... waarvoor? En moet je daarvoor bij de bevolking zijn?

De buurt is een delicaat onderwerp. Buurtleven en de sociale patronen neem je niet zomaar waar en ze kunnen ook niet worden 'gepland en gemaakt'. Het draait om patronen waarvan zelfs

de mensen die er deel van uitmaken, zich nauwelijks bewust zijn - wie zou denken dat een buurt een halve straat kan beslaan? Je kunt ook een heel stadsdeel als jouw buurt beleven. Buurtvorming hangt af van niet te plannen factoren. Oude stedelijke buurten herbergen nog wel buurtleven, net zoals in dorpen waarin de oudere bevolking de overhand heeft. Maar als je die buurtcultuur bekijkt dan is ze al sterk gefragmenteerd en vaak gehecht aan evenementen of momenten die gevierd worden. Daarop maken ook de bestaande recreatieve activiteiten in verenigingsverband nauwelijks een uitzondering.

Tegenwoordig wordt er in gemeentehuizen nagedacht over wijkopbouw. Maar als je niet in maakbaarheidsdenken wil vervallen, dan zou je in de stads- en dorpsontwikkeling niet veel verder mogen gaan dan de economische, sociaal-culturele en ruimtelijke voorwaarden ervoor. In feite doe je dan al een hele hoop. Als voorbeeld, de buurt is naast een sociale ook een ruimtelijke categorie. Herkenbare buurten kennen een geborgde ruimtelijke structuur, bijvoorbeeld straten rond een plein. Als je *buurten* wil, dan moeten de ruimtelijke patronen daaraan beantwoorden. Daarin moet ook de gelegenheid worden opgenomen voor economische en sociale activiteit en interactie. Dat wil zeggen, afwisseling van dichtheid en openheid, het ritme van gebouwen (van huizen, winkels/kleine bedrijvigheid en utiliteit) straten, groene ruimte (plantsoenen, bossages), infrastructuur en de openbare ruimte (pleinen). Buurten bieden een zekere mate van geborgenheid. En in het verlengde daarvan moet de vormgeving ervan beantwoorden aan bijbehorende esthetische kenmerken (herkenbaarheid, prikkeling van de zintuigen, zien, ruiken, horen, voelen). Een alleen maar open ruimte voldoet daar niet aan, massieve monotone bebouwing ook niet. Anonieme straten zijn uit den boze. Organische samenhang is belangrijk, net zoals een doordachte verhouding tussen overeenkomst en verschil, rechte lijnen en rondingen, hoog en laag, afstand en nabijheid.

Tegenwoordig is veiligheid een apart thema bij de stedelijke ontwikkeling. Dan gaat het niet zozeer om verkeersveiligheid, maar om de persoonlijke veiligheid tegen (seksueel) geweld. En als we dan niet willen vervallen in het zoveelste valse duplicaat van collectieve veiligheid, zoals 'slimme' camerasystemen, dan zullen we meer aandacht moeten besteden aan de *buurtgeoriënteerde* bouw en infrastructuur. Hoe verhouden gebouwen, huizen, straten, plantsoenen en pleinen zich ten opzichte van elkaar, opdat een veilige atmosfeer en ruimte wordt gecreëerd.

*Als we een les uit de historie van de overheidsbemoedienissen kunnen trekken, dan zou je moeten opmerken dat telkens wanneer het om een ingrijpende opdracht gaat, de overheid terughoudend zou moeten zijn, behalve als het gaat over haar **publieke** verantwoordelijkheid. Zij dient bij haar opdracht en de keuze voor ontwikkeling, de inhoudelijke context voorop te plaatsen. Wat is daarvoor een belangrijke richtlijn? Denk aan mensen! Aan wie denk je als het draait om ontwikkeling, architectuur en de aanneming ervan? En denk je bij de invulling daarvan vanuit de mensen die er (zullen) wonen en van de infrastructuur en voorzieningen gebruik maken? En tenslotte, kan worden voorzien in de proportionele aandacht voor de benodigde middelen, privaat en publiek, om de gewenste resultaten te kunnen boeken?*

Buurtleven

Als we vroeger de mensen in de stedelijke buurten dicht op elkaar zagen leven en daarbij de nauw geweven sociale en familiale netwerken, wat zien we dan *in contrast* daarmee vandaag de dag? Nu zien we mensen achter hun voordeur leven in kerngezinnen, met familie, vrienden op afstand, net als het werk. Het dagelijks contact is met collega's en het sociale netwerk op de

digitale sociale platforms. Communicatie vindt in hoofdzaak plaats via app-verkeer. Iconisch voorbeeld hiervan is de 'buurtapp', als digitale ontmoetingsplaats voor buurtgenoten. Zo'n app is goed bruikbaar om bij onveiligheid (bv diefstal) elkaar snel te kunnen informeren. Als groepsapp kan die worden gebruikt om weetjes en ervaringen uit te wisselen. Maar om als voorbeeld van *buurtleven* te dienen is het appverkeer toch te beperkt; als aanvulling erop kan die wel worden beschouwd.

Eigenlijk is er, zeker in de nieuwe wijken en stadsdelen, geen sprake van buurtleven. De buurt is waar je woont, maar nauwelijks nog leeft. Voor zover je mensen kent, verengt de buurt zich tot de straat waar je woont. Eens per jaar heb je een barbecue en zelfs dat is vandaag de dag al heel wat.

Virtuele verbindingen op afstand hebben het netwerk in de buurt vervangen. Sportieve en recreatieve activiteiten vinden nog wel in groepsverband plaats, maar daar tref je alleen op goed geluk nog iemand vanuit je eigen buurt. In dorpen en kleine steden ontmoeten mensen en overwegend ouderen elkaar nog wel in verenigingsverband, bijvoorbeeld in zangkoren, biljartvereniging, fanfare, de voorbereiding en organisatie van de jaarmarkt, de carnavalsvereniging. Maar dan heb je het vaak al over de schaal van het hele dorp en omgeving of stad. Misschien is de voornaamste uitzondering nog wel het schoolplein van de basisschool waar ouders elkaar ontmoeten en een band opbouwen, die wederzijds contact en soms zelfs onderlinge 'handel' faciliteert ('Heb jij voor haar een tafel, dan heb ik nog wel een paar stoelen ...').

In feite praten we, als we het over buurtleven hebben, alleen over *georganiseerd* buurtleven. Een sociaal leven dat de buurt organiseert en kenmerkt, bestaat nauwelijks meer. En zonder het oude leven in buurten daarmee te romantiseren, moet opgemerkt worden dat het jammer is. Allereerst omdat er momenten in het leven kunnen zijn dat je het *nodig* hebt. Als kind putte je er je vriendschappen uit en als volwassene in elk geval je kennissen. En in beide gevallen betaalde dat netwerk zich uit wanneer je het extra nodig had, als je de *nabijheid* verlangde van de mensen om je heen. Dat gemis laat zich nu voelen. Is het tegen deze achtergrond niet ronduit ironisch dat bij de aanpak van de (financiële) crisis in de gezondheidszorg de mensen vandaag de dag worden aangesproken op hun familiale en buurtnetwerk? Het is niet het enige voorbeeld van externe pressie. Die is er ook wanneer overheden, bedrijven of overheden wat willen met jouw omgeving, bijvoorbeeld een rondweg, of hoge windmolens, of een mega-varkensstal. En soms deel je dan ineens een gezamenlijk belang en worden jouw buurtgenoten belangrijk voor je.

Gedeelde risico's, individueel of collectief, vormen een motief voor mensen om zich wat van elkaar aan te trekken. En belangrijk is dat het evenzo opgaat voor 'kansen'. Bijvoorbeeld de nieuwe energiesamenleving, die we met elkaar vorm moeten gaan geven, biedt zulke kansen. Samen een energieopwekkende en verdelende omgeving creëren, bijvoorbeeld in samenwerking met een boer in de directe omgeving, of met de school- en/of bedrijfsgebouwen in de straat. Zonnepanelen, aardwarmte, wind- en waterhuishouding, het loont allemaal meer wanneer je het samen doet.

Begripsvorming

Ooit schreef de socioloog Abram de Swaan een inspirerend opstel over de 'parochiale' ruimte die de buurt biedt. De buurt zou een *sociaal domein* en een gemeenschap moeten kunnen vormen waarin samen wordt gelet op het onderhoud dat de straat behoeft, een

vrouwvriendelijke buitenomgeving, een smaakvolle publieke ruimte en groene ruimtes voor recreatie en sport. Ook een sociale gemeenschap die een huisarts en aanvullende paramedische disciplines aantrekt, ruimte biedt voor nuttige winkels, collectieve volkstuinten beheert, een speeltuin en kinderopvang, een thuiswerkcentrum. In dezelfde gedachte past de zorg voor de verdeling in de buurt van 'generatiebewoning', ruimte voor ouderen, gezinnen en jongeren. Voor menige buurt geldt dat hier in de naaste toekomst hoogst waarschijnlijk ook het beheer van de lokale energievoorziening en distributie aan kan worden toegevoegd. Een buurt vormt naast een gemeenschap ook een *sociale economie*. De notie van gemeenschap duidde voor de Swaan veel meer aan dan de schrale organisatie van wat in dorp wel de 'Belangenvereniging' wordt genoemd. En in omgekeerde zin doelde hij ook niet op een *autarkisch* sociaal verband. Nee, hij had het over een buurt of wijk als sociale en culturele gemeenschap die de dingen voor eigen rekening neemt die ze zelf vermag en zichzelf daarmee van comfort, zelfbewustzijn en identiteit voorziet. Het behoeft nauwelijks betoog dat een dergelijke ontwikkeling een dankbaar antwoord zou kunnen vormen op het cynisch populisme dat zich nu in de samenleving ontwikkelt.

Eigentijdse bewegingen

Het zou interessant zijn om onderzoek te doen naar de activiteiten die buurten nu in sociale zin al vormgeven, of de onderzoeken die hiernaar zijn gedaan op tafel te krijgen, om daarvan een sociale geografie, een 'sociale kaart' te maken. Ten dele zijn het oude rituelen in een nieuw jasje, voor een ander deel zijn het nieuwe technieken en levenswijzen, op overzichtelijke schaal georganiseerd. De kern is dat de buurt mensen toegang geeft tot al deze mogelijkheden, waar zij nu van het meeste ervan verstoken blijven omdat het individueel teveel van hen vraagt.

Eigentijdse bewegingen in steden en dorpen zijn er wel, zij het niet in grote getale. Soms wordt een winkel of een café begonnen. Er worden buurtcoöperaties gestart, zoals voor energie. Je hebt ze ook voor technisch onderhoud, plantsoenonderhoud, soms opgezet door instellingen voor mensen met een beperking. In de grote steden, reparatiewerkplaatsen waar je ook koffie kunt drinken. Of eigen groepen die de buurt schoon houden en/of toezicht houden over de veiligheid in de buurt, vaak door vrouwen onderhouden. Buurtwinkels die in ongebruikte delen van (school-) gebouwen worden gevestigd en in hun schappen de producten hebben liggen van boeren uit de eigen streek. Sociale initiatieven, gericht op de steun aan mensen die alleen wonen en een zorgbehoefte hebben. Buurtvaders die toezicht houden op de jeugd. Vrouwenmigrantengroepen, de laatste bijvoorbeeld in combinatie met taalonderwijs dat door vrijwilligers wordt gegeven. Jongerengroepen die eigen activiteiten organiseren. Groepen die collectieve tuinen en wandelpaden onderhouden, in samenwerking met de scholen in de buurt. Muziek- en creatieve groepen, kunst uit de buurt. 'Actiegroepen' die zich bezig houden met stadsvernieuwing, met bouw- of infraplannen die de buurt bedreigen, dan wel juist kansen bieden. Het is allemaal aanwezig, maar 'hier en daar', sterk gefragmenteerd.

Interessant is dat dergelijke initiatieven nauwelijks worden beschouwd als manifestaties van buurtleven. Misschien zouden we ze wel zo moeten benoemen? En wel juist omdat vitale buurten voorname bestanddelen vormen van vitale steden, daarvoor de basis vormen. Al enige decennia is de *new speak* in zwang waarin vitale buurten als 'krachtwijken' worden betiteld. Het lastige met die beleidsmatige terminologie is dat er de klank van het tegendeel aan blijft kleven, de achterstandswijk. *What's in a name*, maar zouden 'buurt' en 'buurtleven' niet geëigender woorden zijn voor de dingen waarover we het hebben?

Wat wel in het begrip 'krachtwijk' zit, is de poging tot waardering ervan. Wanneer je je als gemeentelijke dienst op de waarde van het buurtleven wilt oriënteren, dan is het belangrijk om dat vanuit een appreciërende houding te doen, alleen al vanwege het kwetsbare karakter van het onderwerp: (de herwaardering van) het sociale domein van de buurt.

De gemeentelijke dienst

De buurt als geleefde omgeving is niet vanzelfsprekend. Zoals gezegd, buurtleven is niet 'maakbaar'. Het is er of het is er niet. En in het laatste geval vaak toch wel, maar dan verborgen in kieren van een sociale omgeving en zorgvuldig bewaakt door de mensen die er de 'agenten' van zijn. Daar tegenover is een open houding nodig omdat je je als gemeente in het domein en de leefwereld van anderen begeeft. Dat geldt ook, maar dan *in potentie*, wanneer wijken en stadsdelen nieuw worden ontworpen. Een belangrijk deel van de dingen waarover wij het hebben, behoort tot het private en het particuliere domein. En als je mensen wil bereiken, breek die delicate samenleving dan niet open met grote collectieve bijeenkomsten. Daarin ontstaat gemakkelijk een (perverse) dynamiek die de beweging, die je wilt, eerder blokkeert dan stimuleert. Focus op klein werken. Zoek de 'enclaves' op. Richt je op de betrokkenen in de buurt, vermeerder van daaruit en doe dat per activiteit of onderwerp. En besef dat geduld met recht een schone zaak is.

Het gemeentelijk grondgebied bestaat, zo bekeken, uit drie segmenten: de particuliere ruimte (door privépersonen geleefd), de private ruimte (door bedrijfsleven geëxploiteerd) en de publieke ruimte (door publieke en semipublieke instanties beheerd, als de gemeenschappelijke ruimte voor allen, door recht en overheid geborgd). Interessant zijn nu de *overlopen en de dwarsverbanden* tussen deze drie werelden. Vaak begint een onderwerp in een van de segmenten. En dan is de vraag wanneer een van de andere er constructief bij betrokken kan worden, ter versterking van het oorspronkelijk initiatief. Zoek de verbindingen: wie wil er wat, wie doet er wat en wie is daarbij behulpzaam? Het draait om de mensen zelf. In de verbinding tussen hen wordt potentiële kracht ontwikkeld.

De uitdaging hierbij is om de activiteiten te beschouwen en te blijven benaderen als *van de mensen die deze ondernemen*. Houd oog voor het schaalniveau waarop het onderwerp speelt en de omgeving waarin het opgeld doet. Neem het niet over. Dat betekent dat de organisatorische en juridische ruimte die van toepassing is, zo dient te worden geïnterpreteerd dat zij de activiteiten *ondersteunt*. Dat wordt des te klemmender wanneer we ons realiseren dat veel van die ruimtes worden bepaald door regels die vastliggen in algemene wetten en verordeningen. En veel van die wetten en besluiten zijn gemaakt in een tijd en vanuit een intentie, die *nog geen* rekening hield met een intensieve en ondernemende betrokkenheid van mensen bij de eigen buurt of 'wijk'.

Ooit zei een van de vertegenwoordigers van de Sociaal-Democratie: *'We hebben Nederland na de oorlog opnieuw opgebouwd, maar we zijn daarbij de cultuur vergeten.'* Hoewel de opmerking van zelfkritisch vermogen getuigt, straalt het maakbaarheidsdenken er vanaf. Laten we de fouten niet opnieuw maken. Stadsontwikkeling is afhankelijk van levende buurten. Maar de geleefde buurt kun je niet maken. Je kunt er wel aan meehelpen. En als je van buiten komt, dan is het belangrijk om contact te maken en dialogisch dóór te vragen, om de behoeften te kunnen verstaan en te vatten in culturele condities, die verder kunnen worden vertaald in architectonische 'patronen' ten behoeve van stedenbouw en de stadsontwikkeling - dit in het

beseft dat de grootste risico's bestaan in populistische luiheid, commerciële onverschilligheid en bureaucratische routine.

Vandaag de dag zien we, als het over de fysieke omgeving gaat, de aandacht voor bouwen voor ouderen en voor jongeren, maar dan gaat het hoofdzakelijk over volumes, de culturele attentie voor de vormgeving ten behoeve van *mensen* vormt geen richtsnoer, behalve soms in direct gebruiksoptiek. Het risico is dat dan ook *buurtvorming* bij voorbaat wordt geblokkeerd. Uitzonderingen erop zijn wanneer aandacht is besteed aan het ruimtelijk ontwerp en aan patronen die ook voor de specifieke groep de *eigenheid* van een buurt uitdrukken, zonder dat er in segmentering wordt vervallen.

Ondersteunende benadering

Als het draait om stads- en dorpsontwikkeling moet van de gemeente en haar diensten worden gevraagd vooral een ondersteunende houding te kiezen. De ene situatie vraagt om terughouding, de andere om mee te denken, weer een andere om te faciliteren. De ene keer om te coachen, de andere keer om te financieren. De ene keer om de regels bij te stellen, de andere keer om kennis-partijen te betrekken. En altijd draait het om de vraag wie met wie en om die relatie(s) te faciliteren. De mensen zijn de dragers van de inhoud, van de initiatieven, bij die mensen moet je zijn.

In het 'eigen belang' van de gemeente

Belangrijk is daarbij om te voelen hoezeer de eigen ontwikkeling van een rijk buurtleven een *voorwaarde* is voor een gezonde publieke sfeer in de gemeente. Daar is het openbaar bestuur dus alleen maar bij gebaat. Het komt dan aan op de interactie tussen het bestuur en de gemeenschappen en tussen de ambtelijke dienst en de mensen. Die interactie zal, als het goed is in de buurten en ook tussen buurten, een nieuwe dynamiek laten zien. En die zal zich ook binnen, in het gemeentehuis voortzetten, in en tussen de diensten. 'Van buiten naar binnen werken' om dan 'van binnen naar buiten te faciliteren' zal voor degenen die ermee bezig zijn een letterlijker betekenis krijgen.

Samenvatting van hetgeen we nu hebben opgemerkt als het over het handelen gaat:

Voor het buiten werken van de gemeente, met de mensen in de buurten, geldt dat het heel belangrijk is om de onderwerpen waarmee zij bezig zijn 'bij de mensen' te laten. Wanneer zij de eigenaren zijn dan komt het voor de gemeente er dus op aan te bekijken waar en hoe zij kan ondersteunen, de ene keer met regels, de andere keer met actief meedenken en weer een andere keer met geld en soms door zich te onthouden.

In het contact met de buurt is het ook van belang om op te merken dat niet iedere buurt hetzelfde is. Ze verschillen, dat maakt ze interessant en ook complex, want het zal gaan om deels verschillende mensen, onderwerpen, activiteiten en intensiteiten.

Inspirerend voorbeeld uit een belendend domein zijn de coaches voor energiebesparing in Rotterdam. Zij reizen met advies en techniekoffert rond om mensen in hun huizen te motiveren

en bij te staan. Daar kun je van leren! Het helpt dus echt om naar de mensen toe te gaan en samen met hen te kijken naar mogelijkheden en hen daarbij ook praktisch behulpzaam te zijn. Buurtcoaches zullen hun waarde snel bewijzen.

Een ander voorbeeld zijn de ‘voorpostambtenaren’ die voorheen in de buurt- en gemeenschapshuizen in steden en dorpen spreekuur hielden. Zij horen de mensen aan, denken mee, dienen ze van advies en als dat nodig is zijn zij hun gids in het gemeentelijk doolhof van diensten en regelingen. Het spreekt vanzelf dat de samenspraak tussen coach en voorpostambtenaar snel zijn nut zal bewijzen.

(Start-) subsidies zijn goede voorbeelden van geslaagde facilitering. Voor sommige wensen en activiteiten zijn voorzieningen en/of geld nodig, bijvoorbeeld voor de huur van een ruimte of voor de exploitatie van een gebouw of grond. Het is voor de gemeente van belang om daarvoor een voorziening op te nemen in de begroting.

Verbinding en afstemming tussen buurt en lokale en regionale plannen

Hoe buurteigen de onderwerpen ook zijn, ze zullen meer dan eens ook als gegeneraliseerd ‘thema’ voorkomen in plannen op gemeentelijk en regionaal niveau. Dan is het van belang om de voornemens uit de buurt niet zomaar ‘in te passen’ en in de plannen voor besluitvorming op het hogere schaalniveau, maar te bekijken in hoeverre de hogere schaalniveaus van de praktische lessen op het microniveau kunnen *leren* en daartoe de activiteiten aldaar ook kunnen *ondersteunen*.

Binnen de dienst Samenleving en/of Wijkzaken: een eigen eenheid voor het sociaal domein in de buurt

Tot slot, gegeven al het voorgaande behoeft het nauwelijks betoog dat het van belang is voor de gemeente om voor buurtontwikkeling een aparte eenheid te creëren in de dienst Samenleving en/of Wijkzaken. Dat zou een kleine expertunit moeten zijn die buurtcoaches en/of wijkmanagers kan ondersteunen enerzijds en ook aan de hand van hun ervaringen ‘beleid en bestuur’ kan adviseren anderzijds. Een eenheid die tevens in verbinding staat met diensten die zich richten op bouw en infra, onderhoud en beheer en met de op de MKB-bedrijvigheid gerichte dienst of eenheid.

Engaging Dynamics,

Christiaan de Vries

April 2024